

Components of Satellite Broadcasting in International and Islamic Law

Moslem Maleki¹

Received: 06/04/2019; Accepted: 13/12/2020

Abstract

Today, satellite broadcasting has become one of the most important areas in international arena, so that global and regional satellite communications have overshadowed many communication activities and have experienced a new course of progress and path. The role and position of satellite television networks in the transmission of news and information is expanded that, on the one hand, has created a new type of communication in the world of media, and on the other hand, has transformed the traditional equations in this regard. Meanwhile, the cessation of satellite networks or the boycott of the media has deprived the audience of access to news and information, as well as political and cultural ... views. Furthermore, unilateral boycott and cessation of satellite networks' broadcasting is not compatible with legal principles and rules. The present research, through a descriptive-analytic method and a comparative study in sources and foundations of international law and Islamic law, has analyzed and examined the practical components of live broadcast content of satellite programs.

Key Words: Satellite, Islam, International Law, Broadcast, Television.

1. Ph. D in Public International Law, University and Seminary Instructor; Email: moslem_maleki88@yahoo.com.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مؤلفه‌های پخش برنامه‌های ماهواره‌ای در حقوق بین‌الملل و اسلام

مسلم ملکی^۱

تاریخ دریافت ۹۸/۰۱/۱۷ - تاریخ پذیرش ۹۹/۰۹/۲۳

چکیده

امروزه پخش برنامه‌های ماهواره‌ای به یکی از مهم‌ترین حوزه‌ها در عرصه بین‌المللی تبدیل شده به گونه‌ای که ارتباطات ماهواره‌ای جهانی و منطقه‌ای بر فعالیت‌های ارتباطی بسیاری، سایه افکنده و نیز روند پیشرفت و سیر تازه‌ای به خود گرفته است. نقش و جایگاه شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای در انتقال اخبار و اطلاعات گسترش یافته که از یکسو، نوع جدیدی از ارتباطات را در دنیای رسانه‌ای آفریده و از سوی دیگر، معادلات سنتی را در این زمینه متحول ساخته است. در این میان، قطع شبکه‌های ماهواره‌ای یا تحریم رسانه‌ای باعث شده مخاطبین از دسترسی اخبار و اطلاعات و همچنین دیدگاه‌های سیاسی، فرهنگی و غیره محروم شوند. افزون بر این، تحریم یکجانبه و قطع پخش شبکه‌های ماهواره‌ای با اصول و قواعد حقوقی سازگار نیست. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و مطالعه تطبیقی در منابع و مبانی نظام حقوق بین‌الملل و اسلام، مؤلفه‌های کاربردی در خصوص محتوای پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای را تحلیل و بررسی نموده است.

واژگان کلیدی: ماهواره، اسلام، حقوق بین‌الملل، پخش، تلویزیون.

۱. دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، مدرس حوزه و دانشگاه؛ رایانه: moslem_maleki88@yahoo.com

مقدمه

سرآغاز گسترش و حجم فراگیر برنامه‌های ارسالی از ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی در ۱۰ جولای ۱۹۶۲ با پرتاب اولین ماهواره مخابراتی آمریکا تحت عنوان "تله استار" (با امکان ارسال برنامه‌های زنده از آمریکا به مراکز تلویزیونی اروپا) به فضا بود و این امر خود موجب افزایش تحرک مجامع بین‌المللی در جهت تدوین و تنظیم مقررات برای ارسال و فعالیت ماهواره شد. مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۲ در قطعنامه شماره ۲۹۱۶ خود، بر لزوم تدوین اصول حاکم به نحوه استفاده کشورها از ماهواره‌های زمینی برای پخش مستقیم برنامه‌های تلویزیونی تأکید نمود. همچنین در قطعنامه‌های بعدی، از جمله در قطعنامه شماره ۳۶/۳۵ خود به تاریخ ۱۸ نوامبر سال ۱۹۸۱ مقرر کرد تا در سی‌وهفتمین اجلاس سازمان ملل توافقی در زمینه پیش‌نویس اصول حاکم بر چگونگی استفاده کشورها از ماهواره‌های زمینی برای پخش مستقیم برنامه‌های تلویزیونی در سطح بین‌المللی به عمل آید که این تلاش‌ها منجر به تدوین اصولی شد.

از سوی دیگر، اختلاف نظر عمیق دولت‌ها در مورد پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای باعث شد که مجمع عمومی مورخ ۱۹۸۲ در تصویب ۳۷/۹۲ با عنوان اصول کلی حاکم بر استفاده دولت‌ها از ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی، به ناچار و اولین بار از شیوه تثبیت شده خود در تصویب تصمیمات کوپوس، یعنی کنسانسوس عدول کند و این قطعنامه را به رأی بگذارد و با ۱۰۷ رأی موافق آن را به تصویب برساند. در این قطعنامه به صراحت از اصل حاکمیت دولت‌ها و لزوم کسب رضایت قبلی حمایت شده است، به رغم تصویب چنین قطعنامه‌ای و وجود بیانیه یونسکو ۱۹۷۲، راجع به اصول راهنما در استفاده از پخش ماهواره‌ای برای جریان آزاد اطلاعات که در ماده (۲) آن احترام به حاکمیت دولت‌ها بیان شده و ماده (۹) که به کارگیری ماهواره را برای ارسال برنامه‌های مستلزم توافق قبلی دولت می‌داند؛ امروز دولت‌ها برای پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای خود را مکلف به

کسب رضایت قبلی یا بعدی دولت محل دریافت برنامه تلقی نکرده‌اند. (حکمتی، ۱۳۹۶:

(۹۹)

علاوه بر این از سوی دیگر، رویه بین‌المللی نیز گویای این حقیقت است که از سال ۱۹۸۴ به بعد در مورد نفس پخش برنامه‌های ماهواره‌ای هیچ اعتراض صریح موثر در اسناد و مکاتبات دیپلماتیک دوجانبه و چندجانبه به ثبت نرسیده است و استفاده از ماهواره برای پخش برنامه‌های ماهواره‌ای آن قدر بدیهی شده است که شاید بتوان آن را به مثابه رفتار متحدالشکل و یکسانی از طرف کشورها احراز کرد. امروزه راجع به نقش پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای بحثی میان کشورها به میان نمی‌آید و اگر گاهی اعتراضات یا نقطه نظراتی از جانب کشورها به میان آید، در واقع راجع به محتوای برنامه‌هاست نه اصل پخش، و این مسئله حاکی از این حقیقت است که جامعه بین‌المللی در مقابل این واقعیت تمکین کرده است (امین‌زاده و حیدری، ۱۳۹۱: ۲۸). البته باید به این نکته توجه نمود که تقریباً تمامی نظام‌های حقوقی ملی و بین‌المللی محدودیت‌هایی را برای حق پخش اطلاعات و اخبار شناسایی کرده و به این موضوع اذعان دارند که این حق پخش و انتشار اطلاعات و اخبار مطلق و جامع و مانع نیست؛ لذا پخش اطلاعات و اخبار در شبکه‌های ماهواره‌ای نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست و همچنین نمی‌توان آن را مطلق دانست.

با عنایت به اینکه شبکه‌های ماهواره‌ای در پخش اخبار و اطلاعات به رسانه‌هایی قدرتمند در دنیای امروز تبدیل شده‌اند و کشورها و سایر کشورها هر کدام از ظرفیت‌های ماهواره برای انتقال پیام‌های خود استفاده می‌کنند اما در چند سال اخیر کشورهای صاحب شرکت ماهواره‌ای با تحریم‌های یکجانبه و قطع فرانکس، مانع پخش برنامه در شبکه ماهواره‌ای شده‌اند. علاوه بر این در سال‌های اخیر ادعاهای حقوقی از سوی کشورهای مختلف در خصوص حدود و آزادی‌های دسترسی به ماهواره‌ها مطرح شده است. با توجه به اهمیت و فراگیری حق پخش تلویزیونی برنامه‌های ماهواره‌ای در نظام حقوق بین‌الملل ارتباطات و رسانه، در ادامه پژوهش نگارنده سعی دارد ضمن بیان ماهیت حق پخش، به پاسخ این سوال که "پخش برنامه‌های خبری و اطلاع‌رسانی ماهواره‌ای از چه مؤلفه‌هایی در نظام حقوق بین‌الملل و اسلام برخوردار است؟" با روش تحقیق تحلیلی- توصیفی در

مبانی، منابع، اصول و قواعد نظام حقوق بین الملل و اسلام پردازد. لازم به ذکر است، مطالعه تطبیقی و انطباق مولفه‌های پخش محتوای برنامه‌های ماهواره‌ای از جمله جنبه‌های نوآوری پژوهش حاضر می‌باشد.

۱. مفهوم شناسی پخش و روند تحولات ماهواره‌ای

در گفتار اول پژوهش قصد داریم ابتدا به مفهوم‌شناسی حق پخش تلویزیونی و سپس به تبیین روند تحولات تاریخی ماهواره‌های ارتباطی دارای خدمات صوت و تصویری پردازیم:

۱-۱. مفهوم‌شناسی پخش

پخش یا برادکستینگ واژه‌ای ترکیبی است که از واژه براد^۱ و کستینگ^۲ تشکیل شده و خیلی بیش از ارتباط آن با رسانه‌های مکانیکی، به عنوان صفت و فعل به کار می‌رفته است. این واژه حاکی از توان یک گوینده در برقراری ارتباط با توده عظیم مخاطبان به طور همزمان است. این مفهوم قرن نوزدهمی یا استفاده از تصاویر متحرک، در قرن بیستم جنبه عملی یافت، به عبارت دیگر، صنعت پخش، پیش از طرح‌های اولیه و ترویج آن، به صورت یک فکر و مفهوم وجود داشت (مرادخانی، ۱۳۹۴: ۸-۹). پخش نیز به معنای انتقال صدا یا تصویر یا صدا و تصویر و یا نمادهای این دو از طریق افزارهای بی‌سیم است. پخش، انتقال ماهواره‌ای و انتقال بی‌سیم سیگنال‌های رمزگذاری شده را هم شامل می‌شود؛ به شرطی که عرضه عمومی به صورت رمزگذاری شده از سوی سازمانی باشد که مجاز در پخش بوده یا بارضایت آن انجام گرفته باشد. از نظر WIPO، پخش، انتقال از طریق شبکه‌های رایانه‌ای را در بر نمی‌گیرد.^۴

1. Broad
2. Casting
3. Draft Basic Proposal for the WIPO Treaty on the Protection of Broadcasting Organizations Including Non-Mandatory Appendix on the Protection in Relation to Webcasting, Fourteenth Session, SCCR/14/2, 8 February 2006. B13.

در بخش تلویزیونی دو فرکانس مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ یک فرکانس برای ارسال صدا و دیگری برای تصویر سیگنال‌های تصویری که آن را سیگنال ویدئویی می‌نامند. سه نوع سیستم برای سیگنال‌های ویدئویی وجود دارد که هم اکنون در جهان به کار گرفته می‌شوند که عبارتند از: سیستم «ان تی اس سی»^۵، سیستم پال^۶ و سیستم سی کم^۸ استفاده می‌شوند (مرادخانی، ۱۳۹۴: ۱۰).

یکی از کنوانسیون‌هایی بین‌المللی که به تعریف پخش پرداخته بود کنوانسیون رم^۹ است اما این کنوانسیون تعریف محدودی از پخش ارائه کرده است و در تمام شرایط و اوضاع و احوال قابل اجرا نیست. ماده (۳)، پخش را به انتقال بی‌سیم صدا، تصویر یا هر دو، به عموم تعریف کرده است. امروزه پیشرفت‌های فنی نشان می‌دهد که تا چه حد عهدنامه رم از واقعیت‌های نوین عقب مانده است چرا که امروزه پخش، مفهومی بسیار گسترده‌تر از آن چیزی پیدا کرده که برای تدوین کنندگان عهدنامه رم قابل پیش‌بینی بوده است. به بیان دیگر، سازمان‌های پخش در قوانین پخش به معنای سازمان‌هایی هستند که توسط یک دولت برای پخش به آنها مجوز داده است. پخش در شرایطی می‌تواند قانونی باشد که فرکانس‌های پخش برای آنها اختصاص داده شده باشد و مجوز پخش با رعایت شرایط خاص شامل استانداردهایی برای محتویات برنامه به آنها اعطا شده باشد. درجایی که یک سازمان سیگنال‌های پخش را ارسال می‌کند با سازمانی که برنامه‌های پخش را تولید یا خریداری می‌کند و تصمیم به پخش آن می‌گیرد متفاوت است. سازمان نوع دوم در قوانین پخش، سازمان پخش قلمداد می‌شود. اگر چه سازمان نوع دوم سازمانی نیست که برای آن فرکانس‌هایی تعیین شده، اما این سازمان پاره‌ای کنترل‌ها را از طریق دادن مجوز و ليسانس بر بخش‌های معینی را اعمال می‌کنند (Ogawa, 2006: 27). همچنین اگر یک برنامه به وسیله یک تبلیغ‌کننده حمایت مالی می‌شود یا به وسیله یک تولیدکننده مستقل فیلم‌های

1. NTSC
2. PAL
3. Phase Alternating lines.
4. Sequential Clour Avec Memoire.
5. International Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organisations, Rome, 26 October 1961.

تلویزیونی از قبل ضبط شده باشد و به وسیله‌ی سازمان‌هایی نظیر «سی‌بی‌اس» در آمریکا مخابره شوند، نه حامی مالی با تولید کننده مستقل بلکه سازمان اخیر باید سازمان پخش محسوب شود (میرحسینی، ۱۳۸۴: ۴۲).

شایان ذکر است، در معاهده رم بر ابزارهای بی‌سیم در پخش رادیویی و تلویزیونی تأکید شده و این در حالی است که ابزار بی‌سیم در مورد پخش برنامه‌های ماهواره رایج نبوده و در گذشته دریافت سیگنال‌های ارسال شده از ماهواره به واسطه ایستگاه‌های زمینی اغلب با استفاده از سیم (کابل) صورت می‌گرفت، بدین جهت بوده در معاهده ماهواره‌ها پخش سیگنال‌های حاوی برنامه به عموم از طریق کابل را در بر می‌گیرد.

۱-۲. روند تحولات تاریخی ماهواره‌های ارتباطی

از آنجایی که ماهواره‌های که به فضا پرتاب می‌شوند برای اهداف گوناگونی است لذا ضروری به نظر رسید برای تبیین ماهیت موضوع به اقسام آن‌ها در این قسمت از پژوهش اشاره شود. بنابراین ماهواره‌های ارتباطی را از نظر روند تاریخی پیدایش و کاربردهای آنها، به سه نوع طبقه‌بندی می‌کنند که عبارتند از:

۱-۲-۱ ماهواره‌های ارتباطی نقطه به نقطه: نخستین ماهواره‌های ارتباطی، ماهواره‌های ارتباطی نقطه به نقطه نامیده می‌شدند، زیرا فقط می‌توانستند پیام‌ها را از یک فرستنده به یک ایستگاه گیرنده نیرومند برسانند تا از آنجا برای استفاده عمومی پخش شوند.

۱-۲-۲ ماهواره‌های ارتباطی توزیع کننده: این ماهواره‌ها بعد از ماهواره‌های ارتباطی نقطه به نقطه ساخته و به فضا پرتاب شدند و توانایی آن را داشتند که پخش برنامه‌های تلویزیونی جهانی را تقریباً به صورت «شبه مستقیم» در آورند. زیرا علائم تلویزیونی منتقل شده از طریق این ماهواره، برای استفاده از ایستگاه‌های تقویت کننده زمینی، مستقیماً به فرستنده‌های تلویزیونی معمولی انتقال یافت و از آن برای استفاده عمومی پخش می‌گردید.

۱-۲-۳ ماهواره‌های ارتباطی پخش مستقیم: بعد از ساخت و استفاده از ماهواره‌های توزیع کننده برای پخش برنامه‌های تلویزیونی، تلاش‌های برنامه‌ریزی شده‌ای انجام یافت که ماهواره‌هایی ساخته و پرتاب شوند که بتوانند برنامه‌های تلویزیونی را در سراسر جهان، مستقیماً از فرستنده به دستگاه‌های گیرنده تلویزیون شخصی برسانند. نخستین آزمایش‌ها

برای بهره‌گیری از این نوع ماهواره‌های ارتباطی در سال ۱۹۷۳ از سوی ایالات متحده آمریکا در هشت ایالت با پخش دو ساعت برنامه تلویزیونی آغاز شد و نهایتاً در اواسط دهه ۱۹۸۰، نخستین ماهواره‌های ارتباطی پخش مستقیم (برنامه‌های تلویزیونی) برای استفاده عمومی در غرب به مدار زمین فرستاده شدند (معتمد نژاد، ۱۳۷۱). بنابراین ماهواره پخش مستقیم که به منظور دریافت برنامه‌ها توسط عموم استفاده می‌شوند و ارسال سیگنال‌ها به صورت پخش نقطه به چند نقطه انجام می‌گیرد. (آگراوال، ۱۳۸۲: ۲۷۱).

۲. مؤلفه‌های بخش برنامه‌های تلویزیونی ماهواره در حقوق بین‌الملل و اسلام

در ابتدا نکته‌ای که در خصوص پخش برنامه‌های ماهواره‌ای باید مورد توجه باشد، موضوع محدودیت‌های قانونی است، زیرا از ابتدای ظهور و بروز ماهواره پخش مستقیم، اکثر دولت‌های جهان با محتوای غیراخلاقی و خلاف نظم عمومی شبکه‌های ماهواره‌ای مکرراً مخالفت کرده‌اند و این مخالفت‌ها در معاهدات و قطعنامه‌های مختلف بین‌المللی و منطقه‌ای مورد تأکید قرار گرفته است؛ می‌توان صراحتاً بیان داشت که ممنوعیت پخش برنامه‌های ماهواره‌ای خلاف اخلاق حسنه و خلاف نظم عمومی، می‌تواند به عنوان یک استثناء بر قاعده عرفی آزادی انتقال اطلاعات باشد. با این اوصاف، هیچ دولتی نیست که نسبت به نوع اطلاعات و برنامه‌هایی که وارد قلمرو آن می‌شود، کاملاً بی‌تفاوت باشد (Gotlieb, 1974 : 227-257). علاوه بر این، ممکن است در یک جامعه مردم‌سالار مؤلفه‌هایی چون امنیت ملی، تمامیت ارضی، نظم عمومی، بهداشت و اخلاق عمومی، حیثیت و حقوق سایرین و جلوگیری از افشای اطلاعات محرمانه، اعمال محدودیت‌هایی را بر آزادی اطلاعات و اخبار فراهم آورند و به دولت‌ها اجازه داده تا با توسل به آن، پخش برنامه‌ها در شبکه‌های ماهواره‌ای را محدود نمایند. امروزه محدودیت تبلیغات خصمانه که گفتار تنفرآمیز تبلیغ تبعیض نژادی، تروریسم، توهین به ادیان توحیدی و تبلیغ توسل به زور از مصادیق آن می‌باشد بیش از پیش باید مورد توجه در پخش برنامه‌های ماهواره‌ای قرار گیرد. قلمرو تأثیرگذاری تبلیغات خصمانه در حقوق بین‌الملل باعث شد این نوع از تبلیغات را با ممنوعیت قانونی مواجه کند به طوری که در سال ۱۹۶۶ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی

و سیاسی در ماده (۲) ۲۰ هرگونه تبلیغ به تنفر نژادی، ملی مذهبی را ممنوع ساخته است. ضمن اینکه در سال ۱۹۶۶ کنواسیون حذف تمام اشکال تبعیض نژادی و تحریک به تبعیض نژادی را جرم انگاری کرده است. در کمیته حقوق بشر سازمان ملل، کمیسیون و دادگاه اروپایی حقوق بشر و کمیسیون آمریکایی حقوق بشر نیز تبلیغات خصمانه ممنوع شده است. در واقع ممنوعیت تبلیغات خصمانه، دولت‌ها را محدود می‌سازد که در پخش برنامه رادیویی و تلویزیونی پخش تبلیغات خصمانه را ممنوع کنند و مصادیق تبلیغات خصمانه را از سایر برنامه‌ها تفکیک نمایند تا قلمرو آزادی اطلاعات و اخبار مورد تحدید واقع نگردد.

بنابراین در اسناد بین‌المللی ارتکاب مصادیق تبلیغات خصمانه جرم شناخته شده و همینطور ترغیب و تبلیغ به تبعیض نژادی نیز در اسناد مختلف بین‌المللی ممنوع اعلام شده است. از آنجایی که رسانه‌ها و بالاخص پخش برنامه‌های تلویزیونی از طریق ماهواره‌ای می‌تواند در این راستا استفاده شود، بدین جهت است در اسناد منطقه‌ای، بین‌المللی و رویه قضایی مصادیق تبلیغات خصمانه را ممنوع می‌کند.^{۱۰}

شایان ذکر است، تحلیل تطبیقی موضوع محدودیت‌های قانونی پخش برنامه‌های ماهواره‌ای مستلزم پژوهش مستقل است؛ لذا در ادامه صرفاً در مبانی و منابع نظام حقوق بین‌الملل و اسلام، مولفه‌هایی محتوایی پخش برنامه‌هایی ماهواره‌ای پرداخته می‌شود.

۲-۱. مولفه‌های پخش ماهواره‌ای اطلاعات و اخبار در حقوق بین‌الملل

در ابتدای گفتار دوم با بررسی حقوقی بین‌الملل پخش برنامه‌های ماهواره‌ای به مولفه‌هایی مربوطه در زمینه خبر و اطلاع‌رسانی نظیر؛ آزادی اطلاعات، حق بر دانستن، آزادی ارتباطات، آزادی بیان و جمع‌گرایی و تنوع خواهیم پرداخت:

۱. ر.ک: قاسمی و ملکی، «جایگاه حقوقی تبلیغ توسل به زور علیه دولت‌ها با تأکید بر رهیافت اسلامی»، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، شماره ۸، ۱۳۹۵

۲-۱-۱- آزادی اطلاعات:

اصل آزادی اطلاعات عبارت است از جریان عاری از محدودیت داده‌ها در سطح جامعه، به گونه‌ای که تحصیل، انتقال و انتشار آنها به صورت آزادانه صورت پذیرد که در این صورت حق بر اطلاعات، عبارت است از حق فرد در کسب هر گونه اطلاعات و انتقال و انتشار آزادانه آن در هر مکانی که خواهد بود (ساریخانی و اکرمی، ۱۳۹۱: ۳۸).

واژه «آزادی اطلاعات» برای نخستین بار، در دوره پیش از جنگ جهانی دوم، در مباحث بین‌المللی مطرح شده بود (کاظم معتمد نژاد و رویا معتمد نژاد، ۱۳۸۶: ۱۶۶). در برخی اسناد، آزادی اطلاعات اولاً تنها شامل آزادی در تحصیل اطلاعات بوده و منصرف از مواردی نظیر انتقال و انتشار آن‌ها می‌باشد و ثانیاً فقط اطلاعاتی در این چارچوب، مورد نظر قرار می‌گیرند که در اختیار موسسات وابسته به حکومت است و یا کارکرد عمومی دارند. همچنین در برخی دیگر از منابع، منظور از «اطلاعات» در آزادی اطلاعات در برگیرنده‌ی تمام سوابق، اسناد و مدارکی است که صرف‌نظر از شکل ذخیره و نگهداری، صرف‌نظر از منبع و صرف‌نظر از تاریخ تولید، در یک واحد دولتی نگهداری می‌شود (Lyer, 2000: principle 1). در خصوص اصل آزادی اطلاعات، دو نوع برداشت و رویکرد متفاوتی وجود دارد، در ادامه به تبیین آن دو رویکرد می‌پردازیم:

الف- رویکرد کلان:

رویکرد کلان، با یک دید کلی به اصل آزادی اطلاعات می‌نگرد و قلمرو آن را موسع می‌داند به گونه‌ای که تحصیل، انتقال و انتشار آن‌ها به صورت آزادانه صورت پذیرد، از طرفی نیز تمام اطلاعات و اسناد موجود قابل دسترسی باشد که در این صورت، آزادی اطلاعات و حق بر اطلاعات، عبارت از حق افراد در کسب هر گونه اطلاعات و انتقال و انتشار آزادانه در هر مکانی خواهد بود. در این نگرش، آزادی اطلاعات مفهومی نزدیک به آزادی بیان پیدا خواهد کرد. نمونه بارز چنین رویکردی قطعنامه شماره (۱) ۵۹ مجمع عمومی سازمان ملل متحد، مصوب سال ۱۹۴۶ میلادی به عنوان نخستین سند بین‌المللی در

عرصه ی آزادی اطلاعات، با چنین رویکردی این اصل را متضمن حق جمع آوری، انتقال و انتشار اخبار در هر مکانی دانسته است. در اکثر اسناد بین المللی همچون میثاق حقوق مدنی و سیاسی که از آزادی بیان حمایت نموده اند و بشر را نسبت به این که به اطلاعاتی دسترسی داشته باشد ذی حق دانسته اند.

ب- رویکرد جزء نگر:

در این رویکرد آزادی اطلاعات عبارت است از حق دسترسی به اطلاعات موجود در مؤسسات عمومی و آن دسته از مؤسسات خصوصی که خدمات عمومی ارائه می دهند. رویکرد جزء نگر ضمن تحدید دامنه ی مفهوم آزادی اطلاعات، آن را منحصر بر آزادی شهروندان در دسترسی به اطلاعات نگهداری شده توسط مؤسسات دولتی نموده است. البته این رویکرد از تعریف مصداقی در قوانین داخلی کشورها بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. در این نگرش آزادی اطلاعات صرفاً شامل اطلاعاتی است که در اختیار مؤسسات وابسته به حکومت بوده و یا کارکرد عمومی دارد.

بنابراین در نظام حقوق بین الملل اصل آزادی اطلاعات حق دسترسی، انتشار و پخش اطلاعات و اخبار در شبکه های ماهواره ای را تضمین می کند. در مطالب پیشین که در خصوص محدودیت ها اشاره شد آزادی اطلاعات نظیر سایر حقوق و آزادی های عمومی به صورت مطلق نبوده و دارای محدودیت های قانونی و اخلاقی می باشد.

۲-۱-۲. حق بر دانستن^۱

حق جست و جو اطلاعات با حق دانستن مترادف نیست و این حق ها همواره نمی توانند با هم ترکیب شوند. آنچه شخص از طریق دانستن یاد می گیرد، نمی تواند همواره به هنگام اعمال حق برقراری ارتباط وی، مورد استفاده قرار گیرد. حق دانستن به طور تفکیک- ناپذیری با مسئولیت پذیری پیوند خورده است. اگر فعالیت های دولت و تصمیم گیری تحت تأثیر نگاه موشکافانه جامعه قرار گیرد قضاوت درباره اطلاعات و ارزشیابی آن توسط

جامعه، مطبوعات و مجلس به طور یکسان مشکل و حقی بی حاصل است (هیل، ۱۳۸۷: ۱۴۹).

مخبر ویژه کمیسیون حقوق بشر در گزارش سال ۲۰۰۰، ضمن تمرکز بر حق بر اطلاعات بیان می‌کند که این حق، همسو با قوانین داخلی برخی کشورها توسعه یافته، و به سمت حق دسترسی به اطلاعات حرکت می‌کند که در اختیار ارگان و نهادهای دولتی است و بر زندگی افراد تاثیر می‌گذارد و بدین جهت است که مخبر ویژه در گزارش خود توجه دولت‌ها را به برخی ابعاد خاص حق بر اطلاعات جلب می‌کند و از آنان می‌خواهد که قوانین موجود خود در زمینه این حق را با عنایت به اصول کلی، بازبینی کنند یا قوانین جدیدی که تصویب می‌کنند با این اصول مطابقت داشته باشند.^{۱۳}

شورای قانون اساسی فرانسه به ذکر اصل آزادی ارتباط جمعی اکتفا نکرده و با استناد به ماده ۱۱ اعلامیه حقوق بشر ۱۷۸۹ حق دانستن را به عنوان یک اصل یا مبنای مهم دیگر حقوق رسانه‌های فرانسه قرار داده است. فقط مفهوم حق دانستن، هرچند که صراحتاً ذکر نشده باشد می‌تواند الهام بخش و مبنای چنین نگرشی باشد. شورای قانون اساسی، با استناد به ضرورت «تکثرگرایی روزنامه‌های سیاسی و عمومی» که به اعتقاد این شورا «یک هدف دارای اعتبار اساسی است» فراتر از اصل آزادی ارتباط جمعی، حق دانستن همگان را دست کم به صورت ضمنی تأیید می‌کند و به ماده ۱۱ اعلامیه حقوق بشر که چندان هم به این موضوع نپرداخته، استناد می‌کند. ماده (۱) قانون ۱۷ ژوئیه ۱۹۷۸ در یک زمینه خاص، به گونه‌ای به این حق دانستن اشاره دارد. در این قانون صراحتاً مسئله «حق دانستن اداره شوندگان» مطرح شده است.

با عنایت به موارد فوق الذکر و همچنین سایر اسناد و معاهدات منطقه‌ای و بین‌المللی حق بر دانستن امروزه از جمله موضوعات اساسی و بنیادین در نظام حقوق بشر می‌باشد و جزء حق‌های انسانی است و از جمله حقوق شهروندی محسوب می‌شود که امروزه به واسطه آن باید امکان دسترسی به اخبار و اطلاعات فراهم شود، بنابراین حق بر دانستن از

1. UN. Doc. E/NC. 4/2000/63, 18 January 2000, para 42-44.

جمله مولفه‌هایی ابتدایی و کلیدی است که در خصوص پخش برنامه ماهواره‌ای باید مورد توجه کشورهای صاحب ماهواره‌ها قرار گیرد که مانع دسترسی سایر کشورها به شبکه‌های ماهواره‌ای نگردد.

۲-۱-۳. آزادی ارتباطات:

در دائره المعارف عمومی فیشر آمده است «ارتباط در مفهوم گسترده آن برای بیان هر نوع انتقال اطلاعات به کار می‌رود. کلمه ارتباط که در علوم ارتباطات به کار می‌رود مفاهیم گوناگونی نظیر انتقال و انتشار آگاهی‌ها و اندیشه‌ها، ایجاد پیوستگی اجتماعی و اشتراک فکری و همکاری عمومی را در بر می‌گیرد» (معمدنژاد، ۱۳۸۴: ۱۶) به عبارت دیگر رسانه‌ها تأسیسات و سیستم‌های فنی هستند که ارسال، نقل و انتقال، ارتباط، دریافت یا کنترل علائم الکترومغناطیسی یا تصویری را که اطلاعات نامیده می‌شود؛ میسر می‌سازند. کمیسیون بین‌المللی بررسی مسائل ارتباطات (CIC) در سند شماره ۳۶ شکلی از تنظیم حق ارتباط را به منظور ارائه تصویری از جامعیت معنا و مقصود آن پیشنهاد می‌کند: «هرکس حق برقراری ارتباط دارد: اجزای تفکیک‌ناپذیر این حق بشری فراگیر، شامل حقوق شخص ارتباطی زیر است، اما به آن‌ها محدود نمی‌شود: (الف) حق شکل اجتماع، حق بحث، حق شرکت در اجتماعات و بحث‌ها و حقوق مراوداتی مربوطه؛ (ب) حق تفحص، حق آگاه شدن، حق آگاه کردن و حقوق اطلاعاتی مربوطه، (ج) حق برخورداری از فرهنگ، حق انتخاب، حق حریم و حقوق معنوی مربوطه...، دستیابی به حق برقراری ارتباط ایجاب می‌کند که برای رفع نیازهای ارتباطی بشر، منابع ارتباطی در دسترس قرار داشته باشد.» (مک براید، ۱۳۷۵: ۱۴۲)

در عصر حاضر، دیگر تنها توجه به آزادی‌ها، پاسخگوی نیازهای اجتماعی انسان نیست و ایجاد امکانات لازم برای بهره‌برداری از آزادی‌ها به عنوان حقوق مسلم بشری نیز ضروری شده است. به همین سبب، به جای آزادی مطبوعات یا آزادی اطلاعات به طور عام، در اعلامیه‌ها، پیمان‌ها و عهدنامه‌های حقوق بین‌المللی و قوانین اساسی جدید، از «حق استفاده از اطلاعات» یا به طور وسیع‌تر، از «حق ارتباط» و الزام دولت‌ها به تأمین این گونه حقوق، سخن گفته می‌شود، لذا دولت‌ها ملزم هستند همه‌ی شرایط لازم برای برخورداری

افراد از «حق ارتباط» و از آن جمله، تأمین اطلاعات صحیح و مشارکت آنان در آفرینش-های فرهنگی، مانند کتاب‌ها، روزنامه‌ها، برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی و فیلم‌های سینمایی را فراهم سازند (معتد نژاد، ۱۳۸۷: ۲۵-۲۴). با توجه به حق بر آزادی ارتباطات، دولت‌ها دیگر نمی‌توانند به بهانه مسائل سیاسی یا موضوع تحریم حق دسترسی به تجهیزات و شبکه‌های ماهواره‌ای سایر دولت‌ها را متوقف نمایند چراکه در مؤلفه‌های آزادی ارتباطات برای دولت‌ها فراهم نمودن بعد سخت‌افزاری و نرم‌افزاری ماهواره تأکید شده است.

حق آزادی ارتباطات برای سیاست‌گذاران از نقش و جایگاه بالایی برخوردار خواهد بود و در همین راستا شورای اروپا با توجه به نقش قابل توجه آزادی ارتباطات سعی کرده است گامی مهم و اساسی در تبیین سیاست‌های رسانه‌ای در این خصوص بردارد (Goldberg, Prosser, Verhulst, 1998: 155-184). بنابراین مؤلفه حق آزادی ارتباطات تمام وسایل ارتباط جمعی را فرا می‌گیرد و به تمام افراد و جوامع به طور برابر تعلق دارد و زمینه تحقق سایر مؤلفه‌ها در پخش برنامه‌های ماهواره‌ای فراهم می‌کند.

۲-۱-۴. آزادی بیان

از دیگر مؤلفه‌های بنیادین و مورد توجه در پخش مستقیم اطلاعات و اخبار در شبکه‌های ماهواره‌ها آزادی بیان می‌باشد. امروزه آزادی بیان، مفهوم موسع‌تر و شامل‌تری نسبت به آزادی سخن گفتن دارد. علاوه بر نوشتن و سخنرانی کردن، آثار هنری نظیر؛ نقاشی، کاریکاتور، فیلم و موسیقی از جلوه‌های بارز بیان می‌باشد (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۸: ۱۲۰-۱۱۹). بنابراین بیان از عمومیت نسبتاً زیادی در مقایسه با «سخن گفتن»، برخوردار می‌باشد (Feldman, 2002: 754) و به عبارت دیگر بیان، شیوه‌ای است که انسان‌ها به وسیله آن دیدگاه‌ها و یا به عبارت دیگر اندیشه خود را به دیگران منتقل می‌کنند خواه این دیدگاه و اندیشه، یک دیدگاه و اندیشه سیاسی، اجتماعی و یا حتی صرفاً یک ایده هنری باشد (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۴: ۲۴۳). عوامل متعددی، موجبات آن را فراهم آورده که این آزادی در حقوق داخلی کشورها، ارزش و جایگاه خاصی را به خود اختصاص دهد، هرچند که تعهدی بی‌روح بوده و به هنجار تبدیل نشده باشد (Alder, 2002: 458). در

اسناد بین‌المللی حقوق بشر، آزادی بیان صرفاً به معنای خاص آن یعنی آزادی سخن گفتن^۴ به کار نرفته بلکه مصادیق گوناگونی را تحت الشمول دارد و به عبارت دیگر در معنای اعم آن به کار رفته است و «بیان» عبارت است از تبلور اندیشه‌ها، تفکرات و عقاید اشخاص به هر شکل ممکن، این گونه تبلور مکنونات ذهنی انسانی می‌تواند به شکل نوشتن، هنر، سخنرانی کردن و..... تجلی یابد و در پرتو اسناد بین‌المللی و رویه قضایی بین‌المللی سعی شده است، مصادیق مهم و اصلی آن آشکار گردد (رضایی نژاد، ۱۳۸۰: ۲۶). به عبارت دیگر می‌توان گفت مفهوم آزادی بیان با توجه به توسعه وسایل ارتباط جمعی موسع شده و مصادیق و ابزار آن نیز گسترش یافته است.

دادگاه آمریکایی حقوق بشر در نظر مشورتی به سال ۱۹۸۵ در تفسیر ماده (۱۳) کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، آزادی اطلاعات را به منزله حق بنیادین بشری شناخته است که به اندازه آزادی بیان برای جامعه دموکراتیک ضرورت دارد؛ در ماده (۱۳) تصریح می‌کند که مکانی که کنوانسیون بر آنان اعمال می‌شود، نه تنها حق آزادی بیان اندیشه‌های خود را دارند، بلکه حق و آزادی جست‌وجو، دریافت و انتشار اطلاعات و اندیشه‌ها را از هر نوع دارند. آزادی بیان از یک سو مستلزم آن است که هیچ‌کس با محدودیت یا مانعی خودسرانه در بیان اندیشه‌های خود مواجه نشود. در این معنا، آزادی بیان حقی است متعلق به تک‌تک افراد، از سوی دیگر، بعد دوم آن، حاکی از حق جمعی به دریافت هر نوع اطلاعات و دسترسی به اندیشه‌های ابراز شده توسط دیگران است.^۵ در سال ۱۹۹۳، کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل، دفتر گزارش‌گر ویژه ی سازمان ملل در موضوع آزادی بیان و عقیده را تاسیس کرد.^۶ بخشی از اختیارات گزارش‌گر ویژه، روشن ساختن محتوای دقیق حق آزادی عقیده و بیان می‌باشد و وی در اغلب گزارشات سالانه خود به کمیسیون از سال ۱۹۹۷ تا کنون حق بر اطلاعات را مورد خطاب قرار داده است. در

1. Freedom of speech
2. Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism (Arts. 13 and 29 of the American Convention on Human Rights) Advisory Opinion OC-5/85 of 13 November. 1985, Series A, No. 5, Para 30.
3. UN Doc. E/CN. 4/1993/45, (1993).

گزارش سالانه از خود در سال ۱۹۹۸ صراحتاً بیان کرد که حق آزادی بیان شامل حق دسترسی به اطلاعاتی که در اختیار کشور است می باشد.

حق جستجو، دریافت و ابلاغ اطلاعات برای کشورها الزامی مثبت به همراه می آورد تا نسبت به دسترسی به اطلاعات به ویژه در خصوص اطلاعاتی که در تمامی انواع نظام ها ذخیره و بازیابی آن در اختیار دولت است به شهروندان اطمینان بدهد.^{۱۷}

آزادی بیان مهمترین حقوق مدنی و سیاسی در دموکراسی های امروز به شمار می رود. به طور کلی آزادی بیان به معنی آزادی ارتباط به صورت شفاهی و مکتوب میان شهروندان است (بشپیره، ۱۳۸۰). بنابراین در نظریه حقوقی پخش برنامه های ماهواره ای، مؤلفه حق آزادی بیان به عنوان مجموعه ای از حق های گوناگون به حساب می آید که مشتمل بر دو حق به شکل توأمان است. نخست، حق بر ارسال، انتشار یا اظهار یک دیدگاه و ایده از هر گونه (سیاسی، هنری، تجاری) و دیگر، حق بر دریافت و کسب اطلاعات در هر شکل (شفاهی، مکتوب، به شکلی هنری، یا از خلال دیگر رسانه ها، از جمله فناوری های جدید) است.

۲-۱-۵. جمع گرایی و تنوع

جمع گرایی و تنوع در رسانه، اصول اولیه حقوق بین الملل را تشکیل می دهند که در راستای منافع عموم از جمله افرادی که دارای دیدگاه ها و منافع اقلیت اند استفاده می شود. نیاز به جمع گرایی از حق جستجو و انتقال اطلاعات و ایده ها نشأت می گیرد. جنبه اصلی این مؤلفه بر این ایده استوار است که شهروندان باید به چشم اندازها و آنالیزهای متعدد از طریق رسانه دسترسی داشته باشند. به عبارتی دیگر دسترسی به رسانه های مختلف ضرورت دارد.

جمع گرایی و تنوع به عنوان اصول حامی آزادی انتقال اطلاعات، در دادگاه های بین المللی حقوق بشر از حمایت برخوردارند. دادگاه حقوق بشر اروپا در این زمینه اعلام می - دارد: "اطلاعات و ایده های دارای منافع عمومی ... بدون رعایت اصل کثرت گرایی با

1. Report of the Special Rapporteur Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression UN DOC. E/CN4/1998/40. 28 January 1998, para14.

موفقیت انجام پذیر نیست.^{۱۸} دادگاه امریکایی نیز در این خصوص اشعار دارد: "شرایط استفاده از رسانه باید با الزامات این آزادی (آزادی اطلاعات) همخوانی و هماهنگی داشته باشد و در نتیجه، کثرت و تعدد ابزار ارتباطات از اشکال مختلف انحصار جلوگیری کرده و حمایت از آزادی و استقلال ژورنالیست‌ها را تضمین می نماید."^{۱۹}

دستور کار ویژه حمایت از آزادی بیان سازمان ملل متحد^{۲۰} و کمیسیون افریقا، بیانیه مشترک سال ۲۰۰۷ در خصوص تنوع در رادیو تلویزیون‌ها را تصویب کرده‌اند^{۲۱} که سه ویژگی اصلی و کلیدی تنوع را مورد تأکید قرار می‌دهد. این سه ویژگی عبارتند از تنوع خروجی، تنوع منبع و تنوع محتوا. در اروپا نیز توصیه (۲) ۲۰۰۷ شورای اروپا در خصوص کثرت‌گرایی و تنوع محتوای رسانه به پرسش اهمیت کثرت‌گرایی در رسانه و اقدامات پیشبردی اختصاص دارد. این توصیه اعلام می‌دارد: "دولت‌های عضو باید توسعه دیگر رسانه‌ها که توانایی مشارکت در کثرت‌گرایی و تنوع و فضا سازی مناسب برای دیالوگ را دارند؛ مورد تشویق قرار دهند. این رسانه‌ها می‌توانند شکل رسانه اجتماعی، اقلیت محلی و یا جامعه را به خود گیرند."^{۲۲} بنابراین مولفه جمع‌گرایی و تنوع در نظام حقوق بین الملل از تنوع و کثرت پخش برنامه ماهواره‌ای حمایت کرده و با تمسک به سایر مولفه‌های پخش برنامه ماهواره‌ای در نظام حقوق بین الملل می‌توان از تضييع حقوق شبکه‌های تلویزیونی

1. Informationsverein Lentia and Others v. Austria, 24 November 1993, Application Nos. 13914/88 and 15041/89, para. 38.
2. Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism (Arts. 13 and 29 of the American Convention on Human Rights) Advisory Opinion OC-5/85 of 13 November.1985. No 10, para. 34. See also Key Indicator 2.1 of UNESCO's Media Development Indicators, a framework for assessing media development, Intergovernmental Council of the IPDC, Paris,2008. CI.08/CONF.202/5.
3. OSCE
4. Joint Declaration on Diversity in Broadcasting by The UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression, the OSCE Representative on Freedom of the Media, the OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression and the ACHPR (African Commission on Human and Peoples' Rights) Special Rapporteur on Freedom of Expression and Access to Information, Adopted on 12 December 2007.
5. Recommendation CM/Rec (2007)2 of the Committee of Ministers to Member States on Media Pluralism and Diversity of Media Content (Adopted by the Committee of Ministers on 31 January 2007 at the 985th meeting of the Ministers' Deputies) Para. 4.

جلوگیری کرد و از سوی دیگر حق مردم را هم برای دسترسی آزادانه به اطلاعات و اخبار مطالبه نمود.

۲-۲. مولفه‌های پخش ماهواره‌ای اطلاعات و اخبار در اسلام

در ادامه با بررسی در اندیشه اسلامی به مولفه‌هایی مرتبط نظیر؛ عدم اخفاء، اصل اختیار سنجش و انتخاب، جدال احسن، مشورت و امر به معروف و نهی از منکر در حوزه پخش اطلاعات و اخبار در برنامه‌های ماهواره‌ای می‌پردازیم.

۲-۲-۱. عدم اخفاء

خداوند در موارد متعدد، کسانی را که از روی هوس یا ترس و طمع، به کتمان حق و خودسانسوری روی می‌آورند را نکوهش کرده و خواستار تبیین حقایق است؛ «لَمْ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَانْتُمْ تَعْلَمُونَ؛ چرا حق را با باطل می‌پوشانید و آگاهانه به کتمان حق روی می‌آورید» مسلماً لزوم بیان حق و ممنوعیت کتمان، با آزادی انتقال اطلاعات و حق پخش در تلازم است و گرنه جایی برای نکوهش از کتمان و لزوم بیان باقی نخواهد ماند. به حسب قاعده لاضرر، ممکن است گفته شود که کتمان اطلاعات از مردم، مصداق اضرار به ایشان تلقی می‌شود که به حکم قاعده مزبور، ممنوع العام شده است لذا حکومت باید حق شهروندان را بر تحصیل و انتقال اطلاعات به رسمیت بشناسد (ساریخانی و اکرمی، ۱۳۹۱: ۴۶). از دیدگاه اسلام، ابراز و بیان واقعیات مفید به حال بشر چه در قلمرو مادی و چه در قلمرو معنوی نه تنها آزاد است بلکه کسی که اطلاعی از حقایق داشته باشد و قدرت بیان آن‌ها را در خود احساس کند و با این حال ساکت بماند و مردم را از دریافت آن حقایق محروم کند مسئول است. البته رعایت حریم خصوصی از جمله محدودیت‌های قانونی ناظر بر انتقال اطلاعات و اخبار در شبکه‌های ماهواره‌ای لازم است.

۲-۲-۲. اختیار سنجش و انتخاب

در آموزه‌های دین به اختیار در انتخاب اطلاعات و اقوال مختلف تأکید شده است، به طوری که خداوند به کسانی که پس از شنیدن سخنان مختلف بهترین را بر می‌گزینند، مژده هدایت و برخورداری از تعقل را می‌دهد: «... فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ

أَحْسَنَهُ أَوْلَيْكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأَوْلَيْكَ هُمْ أَوْلُوا الْبَابِ؛ پس بشارت ده به آن بندگان من که به سخن گوش فرا می‌دهند و بهترین آن را پیروی می‌کنند. این دسته کسانی هستند که خداوند آنان را هدایت نموده و راه درست را نشان آنان داده است. اینان صاحبان خرد و اندیشه‌اند. مطابق آیه تنها در فضای آزادی انتقال اطلاعات، انتخاب بهتری امکان پذیر است؛ بنابراین اگر آزادی انتقال اطلاعات نباشد، طبعاً دسترسی به اطلاعات مختلف هم امکان بروز ندارد تا مردم با سنجش، انتخاب، پیروی از بهترین نمایند.

طبق آیات ۱۷ و ۱۸ سوره زمر، خداوند بندگان راستین خود را کسانی می‌داند که به سخنانی که گفته می‌شود بدون در نظر گرفتن گوینده و خصوصیات دیگر، گوش فرا می‌دهند و با نیروی عقل و خرد و بهترین آنها را بر می‌گزینند و هیچ گونه تعصب و لجاجتی در کار آنان نیست و هیچ گونه محدودیتی در فکر و اندیشه آنان وجود ندارد. آنان جویای حقایق و تشنه حقیقت، هر جا آن را بیابند از آن استقبال می‌کنند. قرآن کریم، شخص پیامبر اسلام را دارای سعه صدر و تحمل آرای مخالف می‌داند به گونه ای که از جانب برخی افراد نادان مورد سرزنش قرار می‌گیرد و به حضرتش می‌گوید: «هو اذن» او گوش است قرآن در پاسخ اینان می‌فرماید: «قل اذن خیر لکم» (توبه، آیه ۶۱) نیکو گویی برای شما است.

در مولفه اختیار و سنجش در حوزه وسایل ارتباط جمعی و شبکه‌های ماهواره‌ای زمانی محقق می‌شود که تعدد و تکثر در حوزه پخش برنامه‌ها وجود داشته باشد و اساساً تحریم و قطع پخش برنامه‌های ماهواره‌ای با ذات مولفه اختیار و سنجش سازگار نمی‌باشد؛ لذا باید امکان استفاده از بسترهای پخش برنامه‌های ماهواره‌ای فراهم باشد که قدرت انتخاب و سنجش برای مخاطبان امکان‌پذیر گردد.

۲-۲-۳. جدال احسن

جدال احسن از دیگر مولفه‌های حق پخش برنامه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای در اسلام است که به معنای مجادله نیکو و کاوش طرفینی برای یافتن و کشف حق می‌باشد و آن را شیوه برخورد با مخالفان و منکران رسالت پیامبر(ص) ذکر نموده‌اند.

به تصریح قرآن کریم، شیوه دعوت به اسلام، با حکمت و موعظه حسنه و مجادله احسن صورت می‌گیرد و این موضوع در آیه ۱۲۵ سوره نحل و آیه ۴۶ سوره عنکبوت، چنین آمده است در این زمینه در قرآن کریم می‌خوانیم: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ؛ با حکمت و اندرز نیکو، به راه پروردگارت دعوت نما! و با آنها به روشی که نیکوتر است، استدلال و مناظره کن!» و «وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ؛ با اهل کتاب جز به روشی که از همه نیکوتر است مجادله نکنید.» آمده است تعبیر «أَحْسَنُ» تعبیر جامعی است که تمام روش‌های صحیح و مناسب مناظره و مباحثه را شامل می‌شود، چه در الفاظ و محتوای سخن و چه در آهنگ گفتار و حرکات دیگر بدون شک، این ترغیب و تشویق در صورتی ارزشمند و با معناست که شریعت مقدس اسلام، به طرف مقابل فرصت ابراز عقیده و نظر مخالف را داده و او را در ارائه نظر و اندیشه خویش آزاد گذاشته باشد و گرنه در صورت نبودن میدان برای بیان و اظهار عقیده به مخالفان، دستور به جدال احسن، بی معنا خواهد بود (اسحاقی، ۱۳۸۸: ۳۹).

خدای متعال در این آیه شریفه موعظه را به قید حسنه مقید ساخته و جدال را هم به قید بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ مقید نموده است و این خود دلالت دارد بر اینکه بعضی از موعظه‌ها حسنه نیستند و بعضی از جدال‌ها حسن (نیکو) و بعضی دیگر احسن (نیکوتر) و بعضی دیگر اصلاً حسن ندارند و گرنه خداوند موعظه را مقید به حسن و جدال را مقید به احسن نمی‌کرد. بنابراین خداوند دعوت را نیز با سه طریق منطقی نظیر؛ برهان، خطابه و جدال منطبق دانسته است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۳۴). یکی دیگر از شیوه‌های قرآن در مقام برخورد با آرا و اندیشه‌های مخالفان، این است که کفرآمیزترین سخن آنان را همراه با استدلال‌های شان نقل می‌کند و سپس به نقد و ایراد آن می‌پردازد. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا...»، «قَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا...» و تعبیرهای مشابه آن، بیانگر این حقیقت و دلیل بسیار روشنی است براینکه نه تنها مخالفان در بیان عقیده و آرای خویش آزادند بلکه مسلمانان به ثبت و ضبط دقیق نظرهای آنان که لازمه برخورد صحیح با افکار دیگران است، تشویق شده‌اند. بنابراین در این مؤلفه، اسلام به دنبال ایجاد فضایی است که در آن پخش برنامه‌ها در بسترها به صورت

آزادانه صورت گیرد تا مجادله نیکو را در پیش بگیرد و حقایق به صورت روشن و شفاف برای همگان آشکار گردد.

۲-۲-۴. مشورت

از مولفه‌های دیگر پخش اطلاعات و اخبار مستقیم ماهواره‌ای در اسلام شورا و مشورت^۳ می باشد، زیرا اگر چنین آزادی نباشد و برای مشورت دهندگان امنیت لازم وجود نداشته باشد مسأله دستور به مشورت بی فایده خواهد بود، بنابراین آزادی بر پخش و انتقال اطلاعات و ارتباطات نه تنها از نظر اسلام مانعی ندارد بلکه یک حق طبیعی و فطری برای انسان است. از آنجا که هدف نظام سیاسی اسلام که رشد دادن انسان در حرکت تکاملی و رسیدن به قسط و عدل در تمام ابعاد زندگی است جز از طریق مشارکت فعال و گسترده تمامی عناصر اجتماع در روند تحول جامعه سیاسی نمی تواند تحقق یابد، اصل شورا برای حکومت اسلامی، نهادی اجتناب ناپذیر خواهد بود (عمیدزنجانی، ۱۳۷۷: ۴۶۲-۴۶۳). قرآن در زمینه تبیین خصایص مومنین، اصل شورا را ناشی از ایمان و جامعه اسلامی می داند^۴ و همچنین پیامبر را به استقرار نظام شورا فرا می خواند.^۵ در روایات متعددی، خودرأیی نفی شده و بر مشورت نمودن با دیگران تاکید شده است (مجلسی، ۱۳۶۲: ۹۴؛ آمدی، ۱۴۱۰: ۱۸۳).

اهمیت و جایگاه مشورت در اسلام بگونه‌ای است که خداوند پیامبر خود را با وجود عصمت و اتصال به منبع وحی فرمان داده است که با اصحاب خویش مشورت کرده و آرای آنان را به دست آورد. از سوی دیگر، ارشاد زمامداران و مسئولان سیاسی در مشورت با مردم (استادی، ۱۳۶۰) به عبارت دیگر، «شگفتی از این دستور قرآنی آنگاه فزونی می یابد که در آن اعصار، عموم مردم هیچگونه جایگاه سیاسی نداشتند که آنان را در امور، مشارکت و مداخله دهد. حکام در نظر اکثریت مردم از قداست ذاتی برخوردار

۱. «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»، «وَأْمُرْهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ»

۲. سوره شورا، آیات، ۳۸-۳۹.

۳. سوره ال عمران، آیه ۱۵۹.

بودند تا بدان حد که ایشان را به خدایان نزدیک و تسلیم بی چون و چرا در برابر حکام را موجب می‌گردید. مسلمانان نیز نسبت به پیامبر خدا خاضع بودند و مشارکت دادن خویش را در حکومت انتظار نداشتند، در چنین زمینه‌ای قرآن کریم مشورت رسول اکرم (ص) با مسلمانان و نظرخواهی از ایشان را توصیه می‌کند. «(منتظری، ۱۳۶۷: ۳۳). از نتایج مفید محدودیت اصل شورا و تبع آن، توسعه آزادی انتقال اطلاعات، پرهیز از تمرکز قدرت و روی آوردن به محیط اجتماعی به منظور بهره‌جویی از استعدادهای خلاق مردمی برای گشایش مشکلات و حل معضلات خود آنان است (هاشمی، ۱۳۸۰: ۴۸۹). بنابراین مولفه مشورت در اسلام بر بعد تعاملی بودن و داشتن ارتباط با مخاطب تأکید دارد و به دنبال برقراری ارتباط دو سویه بین رسانه و مخاطب است.

۲-۲-۵. امر به معروف و نهی از منکر

از مولفه دیگری پخش برنامه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای در اسلام، امر به معروف و نهی از منکر است که امر نظارت همگانی و متقابل را در جامعه محقق می‌سازد. بدون تردید نظارت دولت بر مردم، مردم بر دولت و مردم بر مردم نیاز به این پیش زمینه دارد که افراد بتوانند از کلیه اطلاعاتی که به منافع عمومی مربوط می‌شود، مطلع باشند تا این زمینه مساعد برای اجرای این واجب فراهم شود و گرنه این همه تأکید در مورد امر به معروف و نهی از منکر، بی‌معنا خواهد بود. لذا در مبانی دین اسلامی تحقق امر به معروف و نهی از منکر زمانی امکان‌پذیر است که آزادی پخش اطلاعات و اخبار به عنوان اصلی مسلم پذیرفته شده باشد. دین اسلام نیز ضمن تکلیف به امر به معروف و نهی از منکر، مردم را تشویق به بیان آزادانه انتقادات و نظراتشان نسبت به حکومت کرده است، به عنوان مثال، امام علی (ع) فرموده‌اند: "بر من گمان مبرید که اگر حرف حقی بگویم، پذیرفتنش بر من سنگین و دشوار است و خیال نکنید که من می‌خواهم که بزرگم شمارید، چه آن کسی که شنیدن سخن حق و یا نمایاندن عدل بر او سنگین آید، اجرای حق عدل بر وی سنگین‌تر می‌نماید" (ری‌شهری، ۱۳۷۹: ۴۶).

در قرآن کریم، در آیات متعددی به این فریضه مهم تصریح شده است. در برخی آیات، بهترین امت کسانی معرفی شده‌اند که امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند (آل-عمران: ۱۱۰). در بعضی آیات، یکی از اوصاف مؤمنان امر به معروف و نهی از منکر بیان

شده است (توبه: ۷۱). در مقابل، در برخی دیگر از آیات، از جمله صفات منافقان امر به منکر و نهی از معروف ذکر شده است (توبه: ۶۷).

به تعبیر برخی از مفسران، منظور از معروف چیزهایی است که خداوند فعل آن را واجب کرده یا از نظر عقلی یا شرعی مردم را بدان واداشته است و منکر آن چیزهایی است که خداوند انجام آن را قدغن کرده و از نظر عقل و یا شرع، به کناره‌گیری از آنها دستور داده است (طبرسی، ۱۳۶۰: ۱۵۲). لذا معروف هر کاری است که حسن و نیکو بودن آن توسط عقل یا شرع شناخته شود و منکر چیزی است که به وسیله عقل و شرع حسن آن انکار شود (شناخته نشود) (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۵۶۱). با توجه به قلمرو گسترده اصل امر به معروف و نهی از منکر هر کس وظیفه دارد در حد توان خود دیگران را به کار نیک فرمان دهد و از اموری که برخلاف مصلحت دین و جامعه است باز دارد (شریعتی، ۱۳۸۴: ۱۵۷). با عنایت به مولفه امر به معروف و نهی از منکر، آزادی انتقال اطلاعات و اخبار از جمله حقوق اساسی است که با دسترسی به کلیه بسترها محقق می‌گردد.

در خاتمه می‌توان گفت علاوه بر موارد فوق، مصادیقی دیگر نظیر؛ قیام در برابر بدعت‌ها، خیرخواهی برای حاکمان سرزمین اسلامی، لزوم حقیقت‌خواهی و حق‌طلبی و غیر اینها همگی نشانه‌های روشن از وجود آزادی پخش مستقیم اطلاعات و اخبار در اسلام می‌باشند زیرا انجام مصادیق بدون بسترهای ارتباطی میسر نخواهد بود.

نتیجه‌گیری:

اختراع ماهواره در دهه ۱۹۶۰ منجر به پخش ماهواره‌ای سیگنال‌ها شد و در ادامه منجر به تسریع و توسعه پخش برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی شد. امروزه با وجود صدها و بلکه هزاران شبکه که برنامه‌های تلویزیونی را به طور مستقیم از طریق ماهواره پخش میکنند پخش ماهواره‌ای به امری عادی تبدیل شده و در نظام حقوق بین الملل معاصر حق پخش تلویزیونی برنامه‌های ماهواره‌ای به یک قاعده عرفی تبدیل گردیده است، زیرا صرف نظر از استفاده بی دغدغه کشورها از ماهواره‌ها برای پخش مستقیم برنامه‌ها، تقریباً هیچ کشوری نیز در دهه اخیر نسبت به آن اعتراض نکرده است. اما سرعت گسترش و حجم فراگیر برنامه‌های ارسالی از ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی هرچند از ابعاد مثبت تحسین برانگیز بوده است، لیکن تضعیف فرهنگ‌های ملی و تخریب ارزشهای اخلاقی در

مواجهه با آن برنامه‌ها، نگرانی‌های زیادی را دامن زده است. دریافت مستقیم امواج ماهواره‌ای در حوزه اطلاعات و اخبار نیز چالشی برای جامعه بین‌المللی ایجاد نموده که در تاریخ روابط بین‌الملل بی‌سابقه بوده است. لازم به ذکر است که آزادی پخش مستقیم ماهواره‌ای همانند سایر حقوق و آزادی‌های عمومی مطلق نبوده و از محدودیت‌های قانونی در نظام حقوقی بین‌الملل و ملی نیز برخوردار است. از آنجا که آزادی پخش مستقیم ماهواره‌ای با لحاظ کردن حقوق و منافع مشروع دولت‌ها اعمال می‌شود، تعهدات ایجابی و سلبی برای دولت‌ها ایجاد می‌کند که در صورت نقض تعهدات قانونی باعث مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها نیز می‌گردد. علاوه بر این در مورد پخش برنامه‌های ماهواره‌ای، تلاش جامعه جهانی با اینکه تلاش‌های این جامعه برای مدون و قانونمند کردن آن، پیش از عملی شدن پخش برنامه‌های ماهواره‌ای آغاز شده بود لیکن با توجه به عدم انسجام جامعه بین‌المللی در خصوص موضوع مذکور، نتیجه‌ای را در پی نداشته است. در خاتمه شایان ذکر است، با بررسی و تحلیل در مبانی و منابع نظام حقوق بین‌الملل و اسلام و همچنین استنباط مؤلفه‌های حقوقی و دینی نظیر: آزادی اطلاعات، حق بر دانستن، آزادی ارتباطات، آزادی بیان، جمع‌گرایی و تنوع و عدم اخفاء، اصل اختیار سنجش و انتخاب و جدال احسن، مشورت، کثرت‌گرایی، امر به معروف و نهی از منکر و دعوت در خصوص پخش اطلاعات و اخبار برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی ماهواره‌ای، ضمن حمایت از حق پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای، از عدم توزان جریان آزاد اطلاعات و اخبار و چالش‌ها و خلاءهای موجود در این خصوص در عرصه بین‌المللی نیز پیشگیری می‌نماید. همچنین در جهت قانونمند کردن محتوای برنامه‌های خبری و اطلاع‌رسانی پخش مستقیم ماهواره‌ای بهره‌برداری شوند که دیگر کشورهای صاحب شرکت‌های ماهواره‌ای نمی‌توانند به بهانه‌های سیاسی یا تحریم، پخش برنامه‌های ماهواره‌ای را متوقف نمایند.

منابع:

- (۱) استادی، رضا، ۱۳۶۰ش، شوری در قرآن، قم، انتشارات هجرت.
- (۲) اسحاقی، حسن، ۱۳۸۸ش، «آزادی بیان در اسلام»، رواق اندیشه، ش ۲۴.

- (۳) امین زاده، الهام، حیدری، حمید، ۱۳۹۱ش، بررسی حقوقی اقدامات متقابل در زمینه پخش غیرمجاز برنامه های ماهواره ای، پژوهش نامه اندیشه حقوقی، سال اول، ش ۳.
- (۴) آگراوال، دی.سی، ۱۳۸۲ش، مخابرات ماهواره ای، ترجمه جواد شیخ زادگان، تهران، نشر دانشگاه امام حسین (ع).
- (۵) آمدی، عبدالواحد بن محمد، ۱۴۱۰ق، غرر الحکم و درر الکلم، مصحح مهدی رجایی، قم، دارالکتاب الاسلامی، ج ۷.
- (۶) بشیریه، حسین، ۱۳۸۰ش، درس های دموکراسی برای همه، تهران، موسسه پژوهشی نگاه معاصر.
- (۷) حکمتی، فاطمه، ۱۳۹۶ش، تحریم رسانه ای از منظر حقوق بین الملل، تهران، انتشارات خرسندی.
- (۸) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، المفردات فی غریب القرآن، دمشق، دارالعلم الدار الشامیه.
- (۹) رضایی نژاد، ایرج، ۱۳۸۰ش، سیر تطوری و شکل گیری مفهوم آزادی بیان در حقوق بین الملل، نشریه اندیشه و کالت، ش ۷.
- (۱۰) ری شهری، محمد، ۱۳۷۹ش، سیاست نامه امام علی (ع)، ترجمه مهدی مهریزی، قم، دارالحديث.
- (۱۱) ساریخانی، عادل، اکرمی سراب، روح الله، ۱۳۹۱ش، مبانی فقهی حق اطلاعات، فصلنامه حکومت اسلامی، پژوهشگاه اندیشه سیاسی دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری، سال هفدهم، ش ۳.
- (۱۲) شریعتی، سعید، ۱۳۸۴ش، حقوق ملت و دولت در قانون اساسی، تهران، نشر کانون اندیشه جوان.
- (۱۳) طباطبایی، سیدمحمدحسین، ۱۳۷۴ش، تفسیر المیزان، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، انتشارات اسلامی، ج ۵، ج ۱۲.
- (۱۴) طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۶۰ش، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه مترجمان، تحقیق رضا ستوده، تهران، انتشارات فراهانی، ج ۱۱.
- (۱۵) عمید زنجانی، عباسعلی، ۱۳۷۷ش، فقه سیاسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ج ۱.

(۱۶) قاری سیدفاطمی، سید محمد، ۱۳۸۸ش، حقوق بشر در جهان معاصر، تهران، شهر دانش، چ ۱، ج ۲.

(۱۷) -----، ۱۳۸۴ش، توسعه قلمرو و تضییق محدودیت: آزادی بیان در آینه حقوق بشر معاصر، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه بهشتی، ش ۴۱.

(۱۸) مجلسی، محمد باقر، ۱۳۶۲ش، بحارالانوار، تهران، دارالکتب اسلامی، چ ۴، ج ۷۵.

(۱۹) مرادخانی، وحید، ۱۳۹۴ش، حمایت از امواج سازمان‌های پخش در حقوق مالکیت فکری، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، دانشگاه قم.

(۲۰) معتمد نژاد، کاظم، معتمد نژاد، رویا، ۱۳۸۶ش، حقوق ارتباطات، تهران، دفتر مطالعات و توسعه رسانه ها.

(۲۱) معتمد نژاد، کاظم، ۱۳۸۷ش، حقوق مطبوعات، تهران، دفتر مطالعات و توسعه رسانه ها، چ ۵، ج ۱.

(۲۲) -----، ۱۳۸۴ش، افکار عمومی و شیوه های اقناع، تهران، بهجت، چ ۱.

(۲۳) مک براید، شن، ۱۳۷۵ش، یک جهان چند صدا، ترجمه ایرج پاد، تهران، سروش.

(۲۴) منتظری، حسینعلی، ۱۳۶۷ش، دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدولة الاسلامیة، ترجمه محمود صلواتی، تهران، موسسه کیهان، ج ۲.

(۲۵) میرحسینی، سیدحسن، ۱۳۸۴ش، مقدمه ای بر حقوق مالکیت معنوی، تهران، میزان.

(۲۶) هاشمی، سید محمد، ۱۳۸۰ش، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، نشر دادگستر، ج ۲.

(۲۷) هیل، مایکل، ۱۳۸۷ش، تأثیر اطلاعات بر جامعه، ترجمه محسن نوکاریزی، تهران، نشر چاپار، چ ۲.

28) Alder, John, (2002), General Principles of Constitutional and Administrative Law (Palgrave Law Masters) Palgrave Macmillan; 4th edition.

29) Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism (Arts. 13 and 29 of the American Convention on Human Rights) Advisory Opinion OC-5/85 of 13 November.1985, Series A, No. 5, Para 30.

- 30) Council of Europe Convention on Access to Official Documents, CETS No, 205, 2009.
- 31) Draft Basic Proposal for the WIPO Treaty on the Protection of Broadcasting Organizations Including Non-Mandatory Appendix on the Protection in Relation to Webcasting, Fourteenth Session, SCCR/14/2, 8February 2006. B13
- 32) Feldman, David, (2002), Civil Liberties and Human Rights in England and Wales, Oxford University Press New York, Second Edition.
- 33) Goldberg, David and Prosser,(1998), Tony and Verhulst, Stefaan, Regulating the Changing Media: A Comparative Study, Clarendon Press.
- 34) Gotlieb, Allan and Dalfen, Charles and Katz, Kenneth, The Transborder Transfer of Information by Communications and Computer Systems: Issues and Approaches to Guiding Principles, American Journal of International law, Volume 68, Issue 2 April 1974, pp. 227-257.
- 35) Informationsverein Lentia and Others v. Austria, 24 November 1993, Application Nos. 13914/88 and 15041/89.
- 36) Joint Declaration on Diversity in Broadcasting by The UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression, the OSCE Representative on Freedom of the Media, the OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression and the ACHPR (African Commission on Human and Peoples' Rights) Special Rapporteur on Freedom of Expression and Access to Information, Adopted on 12 December 2007.
- 37) Key Indicator 2.1 of UNESCO's Media Development Indicators, a framework for assessing media development, Intergovernmental Council of the IPDC, Paris,2008. CI.08/CONF.202/5.
- 38) Lye, Venkat,(2000), Freedom of Formation: Principles for Legislation, principle1.
- 39) Ogawa, Megumi,(2006), Protection of Broadcaster Rights, Martinus Nijhoff Publisher.
- 40) Recommendation CM/Rec (2007)2 of the Committee of Ministers to Member States on Media Pluralism and Diversity of Media Content (Adopted by the Committee of Ministers on 31 January 2007 at the 985th meeting of the Ministers' Deputies).
- 41) Report of the Special Rapporteur Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression UN DOC. E/CN4/1998/40. 28 January 1998.
- 42) UN Doc. E/CN. 4/1993/45, (1993).
- 43) UN Doc. E/CN. 4/1993/45, (1993).
- 44) UN. Doc . E/NC. 4/2000/63, 18 January 2000.

